

INHOUDSOPGAVE

DE GESCHIEDENIS.....	2
DE PATROONHEILIGE: LAURENTIUS	4
DE ARCHITECTUUR	5
De toren.....	5
Het exterieur	5
Een interieur met een eenheid van stijl en van symboliek	7
DE BINNENINRICHTING	9
Het priesterkoor	9
De kapellen.....	11
De doopkapel	12
De biechtstoelen	13
De Kruisweg.....	13
De overige glasramen.....	13
Het orgel	14
BIBLIOGRAFIE	15
COLOFON.....	15

DE GESCHIEDENIS

Het **Leikwartier** ten zuiden van de Antwerpse Spaanse omwalling wordt in de 16de eeuw ontworpen door de ambitieuze bouwondernemer Gilbert Van Schoonbeke (1519-1556) die ook andere nieuwe wijken in de stad realiseert. Het Leikwartier groeit uit tot een hovenkwartier met lusthoven van de rijke Antwerpse burgerij. Tot het midden van de 17de eeuw ressorteert de wijk onder de Sint-Jorisparochie, die binnen de wallen ligt.

In 1659 tekent de bisschop van Antwerpen, Ambrosius Capello, de stichtingsakte van de nieuwe zelfstandige **Sint-Laurentiusparochie**. Het is de oudste, volwaardige parochie die in Antwerpen wordt opgericht buiten de Spaanse omwalling.

Oorspronkelijk strekt de parochie zich uit over het grondgebied van de huidige parochies: de Heilige Geest, Sint-Jan de Doper, Sint-Laurentius, Sint-Michiël en Petrus, Sint-Bernardus, Sint-Catharina en Christus Koning.

De huidige **kerk** is reeds het vierde kerkgebouw. De eerste twee parochiekerken waren gelegen op wat nu de Fransplaats is; de derde en de vierde kerk daarentegen liggen op de huidige plaats, de hoek van de Van Schoonbekestraat en de Markgravelei.

Het **eerste bescheiden kerkgebouw** met kerkhof wordt reeds in 1671 vergroot. Amper 100 jaar later wordt het afgebroken. Een **tweede, grotere kerk** komt in 1777 op dezelfde plaats. Om ondertussen de eredienst te bestendigen had men recht tegenover het voormalige kerkgebouw en de bouwgrond van het nieuwe, een houten loods als tijdelijke noodkapel opgetrokken, met een hoge boom als 'klokken-toren'.

Onder het Frans Revolutionair Bewind worden kerk en inboedel openbaar verkocht. Hoewel parochianen de kerk kopen blijft ze gesloten voor de eredienst, zeker tot 1801 bij het Concordaat tussen Napoleon en Paus Pius VII. Of de kerk dan haar echte functie terugkrijgt is niet duidelijk. Zeker is dat er toen geen pastoor was om de diensten te verzorgen.

In 1814 laat de Franse generaal Carnot de kerk samen met het grootste deel van het Leikwartier met de grond gelijk maken om het geschut op de stadsomwalling vrij spel te geven bij de verdediging van de stad tegen de geallieerden onder leiding van de Engelsen. Een eerste noodkapel geraakt nog voltooid in augustus 1814, daags voor het patroonsfeest van Sint-Laurentius. Zij wordt hergebruikt als schoollokaal wanneer een tweede, grotere noodkerk, op de plek van de vroegere kerk wordt opgetrokken. Het is opnieuw een houten loods die dienst doet tot in 1826. Twee jaar later wordt ze afgebroken.

Onder het Hollands Bewind ontwerpt de Franse stadsbouwmeester Pierre Bruno **Bourla** (Parijs 1783 - Antwerpen 1866) in 1824-'25 een nieuwe kerk **in neoclassicistische stijl**. Deze **derde kerk**, gelegen op de plaats van de huidige kerk, is perfect oost-west georiënteerd en staat diagonaal op het perceel. De pastorie, in dezelfde stijl, is het enige woonhuis door Bourla gebouwd dat vandaag nog bewaard is (foto). Op het kerkhof rond de kerk wordt hij ook begraven. In 1892 verbouwt men de kerk van Bourla: de statige voorgevel maakt plaats voor een nieuwe met twee imposante westtorens.

Antwerpen, Sint-Laurentiuskerk

Amper 40 jaar later wordt ook deze kerk gesloopt. Tijdens de bouwwerkzaamheden van de nieuwe kerk gaan van 1932-'34 de diensten door - wat had je gedacht - in de zoveelste tijdelijke noodkerk, gelegen in de Van Schoonbekestraat, naast nr. 133.

Architect Hendrik Jozef Huygh (1885-1946) ontwerpt in 1927-'29 **de huidige, vierde** kerk: een 'monumentale parochiekerk met crypte'. Ze wordt in 1934 voltooid - en ingewijd op het patroonsfeest, maar het duurt nog vijf jaar eer de toren afgewerkt raakt. Ze staat op de rooilijn van de beide straten en is bijgevolg georiënteerd naar het **zuidoosten**. De architect vindt zijn ideeëngoed bij de religieus-mystieke **kunstkring 'de Pelgrim'**. In de architectuur komt dit tot uiting door de zoektocht naar een evenwicht tussen techniek en vorm, waarbij het geestelijke in de vorm herkenbaar wordt.

DE PATROONHEILIGE: LAURENTIUS

In 257, onder keizer en christenvervolger Valerianus wordt Laurentius door Paus Sixtus tot diaken benoemd. Laurentius was verantwoordelijk voor het beheer van de gelden van de kerk en voor het uitdelen van de inkomsten onder de armen. Volgens de legende wou de keizer de rijkdommen van de kerk aanslaan. Laurentius antwoordde dat hij hem de rijkdommen van de kerk zou tonen. Daarop verzamelde hij de armen, zieken en kreupelen, dit tot woede van de keizer. Prompt werd hij aangehouden en gemarteld. Hij werd naakt op een rooster gebonden en verbrand.

Deze legende verklaart de keuze van Laurentius tot patroonheilige van de kerk: het 17de-eeuwse Antwerpen wordt immers overheerst door de Spanjaarden en moet een grote Spaanse troepenmacht dulden in de nabije citadel. De aanwezigheid van soldaten die vuurwapens gebruiken ligt dan ook aan de basis voor de keuze van de beschermheilige: Laurentius werd immers op het **vuur** geroosterd.

Laurentius wordt sinds de Middeleeuwen afgebeeld als een jonge man, als diaken met dalmatiek, als martelaar met een rooster en vuur, en een palmtak ten teken van verwelkoming in de hemel waar een martelaar als hij van verzekerd is (cf. het glasraam ontworpen door Joan Collette in 1957). (foto)

Zijn afbeelding komt vanzelfsprekend op verschillende plaatsen in de kerk voor. Buiten de kerk, naast het portaal in de Van Schoonbekestraat, staat het grootse beeld van *Sint-Laurentius-met-het-rooster*, een werk van Lode Vleeschouwers (1900-1964).

DE ARCHITECTUUR

De kerk is een opmerkelijk monument in **neobyzantijnse** stijl met elementen in **art deco**.

De toren

De stoere 64,26 m hoge, vierkante, vrijstaande klokkentoren is een echt baken in de stad. De vier torenzijden worden elk verticaal in twee gedeeld door een smal en hoog vensterraam dat bovenaan uitloopt in de galmgaten. Vanaf die hoogte versmalt de toren. Bij de tweede versnijding op 44 m hoogte flankeren twee lancetvensters het centrale raam. De derde versnijding loopt aan elke zijde uit in een pseudopuntgevel, waaronder telkens een torenuurwerk staat, die deze derde versnijding benadrukt. Die wordt op de vier hoeken bekroond door een meer dan levensgroot witstenen **engelenbeeld** (3,25 m), uitgevoerd in 1939 door de Antwerpse beeldhouwer Antoon Damen (1902-1981) naar een ontwerp van architect Huygh. De vier 'torenwachters' van bazuinende engelen, naar alle windstreken gericht, hebben geen uitstaans met de (eerste vier van de zeven) dreigende herauten uit de *Apocalyps* die het einde aankondigen (Apoc. 8:2-12). Integendeel, zij verzinnebeelden de vreugdevolle uitnodiging die uitgaat van het klokkengelui dat de gelovigen oproept om God in 'Zijn huis' te komen ontmoeten. Ten slotte loopt de toren uit in een koepel die rust op acht zuiltjes, bekroond met een kruis en een weerhaan.

Het exterieur

Het gebouw is opgetrokken in donkerrode baksteen op een onderbouw van ruwe natuursteen, als '**gebouwd op een rots**', een parafraze van Jezus' woorden over de Kerk die Hij op de rots (van Petrus) wil bouwen (Mt. 16:18-19). Het is niet duidelijk of dit ook de intentie van de ontwerpers was, maar in de orale overlevering geldt deze duiding als vanzelfsprekend.

Het stoere geheel wordt lichter en eleganter door het gebruik van witte hardsteen voor de markering van de gevel en de toren. Zowel dit lijnenspel als de ranke witte beelden die de buitengevel van kerk en de toren sieren refereren naar de art deco.

Ook al is de toren bepalend in het stadbeeld, de koepel met zijn 18,5 m doormeter is zeker het meest opvallende architectonische element van de kerk. Hij is geïnspireerd op de vroegchristelijke, byzantijnse kunst en meer bepaald op de Hagia Sofia in Istanbul.

Byzantijns is ook de centraalbouw met de grote 40 m hoge koepel die gedragen wordt door vier dubbele stoere kolommen, geschraagd door massieve muren en steunberen.

Antwerpen, Sint-Laurentiuskerk

Aan de noordwestzijde geeft een monumentaal rondbogig **portaal** toegang tot een **atrium** dat naar de kerk leidt. Het atrium wordt begrensd door de stoere klokkentoren en door de doopkapel. Een koepeltje bekroont beide.

In het portaal plaatst Joan Collette (Delft 1889 - Nijmegen 1958) in 1956 het **mozaïek *Christus, de Goede Herder***, zoals vermeld in het begeleidende opschrift. De achterliggende kerk is dan 'de schape-stal' waar 'de schapen', de parochianen, zich geborgen mogen weten.

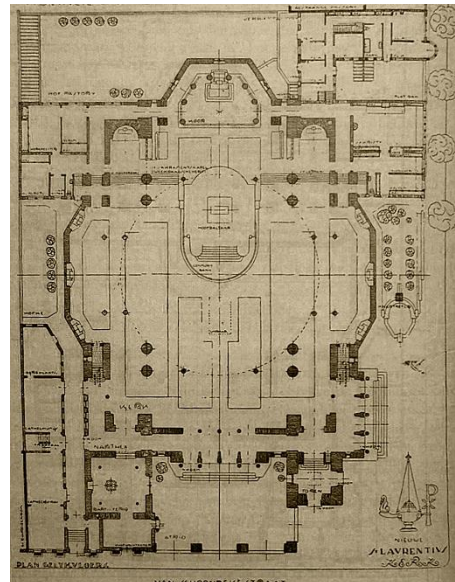

Een interieur met een eenheid van stijl en van symboliek

Architect Hendrik Jozef Huygh (Antwerpen 1885-1946) vertrekt vanuit een totaalconcept. Hij ontwerpt zowel het gebouw als de ganse binneninrichting, het meubilair en de versieringen. Voor de uitwerking van de binneninrichting die in fases verloopt, doet hij beroep op meerdere eigentijdse kunstenaars. Architect Jos Smolderen (1889-1973) volgt Huygh op in 1943.

Het grondplan heeft de vorm van een Grieks kruis met ongeveer gelijke armen.

Deze Byzantijnse centraalbouw wordt gedomineerd door de grote 40 m hoge koepel. Die wordt gedragen door vier dubbele stoere kolommen, geschraagd door massieve muren en steunberen. Centraal in dit grootse gebouw staat het hoofdaltaar, net zoals Christus de centrale figuur is in de Kerk.

Architectuur, versieringen en meubilair worden uitdrukkelijk ontworpen op basis van een rijke symboliek, geïnspireerd door de **Pelgrimbeweging** (1924 - ca. 1930), die op zoek ging naar vernieuwing met aandacht voor een sfeervolle architectuur. Ook de getallensymboliek is overal aanwezig: de getallen drie, vier en zeven komen geregeld terug.

Doordat de architect de vier gebruikelijke logge pijlervolumes grotendeels vervangen heeft door enorme, maar speelse dubbele pijlers, lijkt de zware koepelconstructie nauwelijks nog in voeling te zijn met de aarde. De grijze zuilen hebben sierlijke kapitelen, waarvan je de elegante prototypes o.m. in Ravenna terugvindt. Hier schragen zij telkens een enorm blokbeeld, dat je eerder in het Oude Assyrische Rijk zou verwachten. De geveugelde wezens zijn, aldus de *Apocalyps* (4:6-9), de Oudtestamentische prefiguraties (Ezechiël 1:5-27) van de vier evangelisten, de zgn. tetramorf: de mens voor Matteüs, de leeuw voor Marcus, het rund voor Lucas en de adelaar voor Johannes. De vier majestueuze beelden zijn het werk van Rik Sauter (1885-1952).

De cirkelvormige **gaanderij** die geheel het grondplan van de centrale ruimte volgt, enkel even onderbroken door de dubbele pijler, wordt geschraagd door twaalf kleinere, rode, marmeren pijlers die symbool staan voor de twaalf apostelen, de zuilen waarop de kerk gebouwd is (Apoc. 21:14; Ef. 2:19-21).

In de grote, ronde bronzen **kroonluchter**, een realisatie van Rie Haan (Antwerpen 1877-1967), maar mogelijk op basis van een ontwerp van zijn vader Aloïs, lichten 72 lampen op, overeenkomstig het aantal discipelen van Christus (Lc. 10:1-23) en dus symbool voor de verzamelde parochiegemeenschap.

Als symbool voor Christus' liefde komt de **pelikaan** talloze keren terug zowel in steen, o.m. op de pijlers, als in brons, o.m. op de balustraden van het hoogkoor, de tabernakeldeur, de biechtstolen en de luchters, en in de glasramen, zoals in de kooromgang.

DE BINNENINRICHTING

Het priesterkoor

Opvallend onder de imposante centrale koepel is het verhoogde **priesterkoor** dat afgerond wordt met een marmeren communiebank.

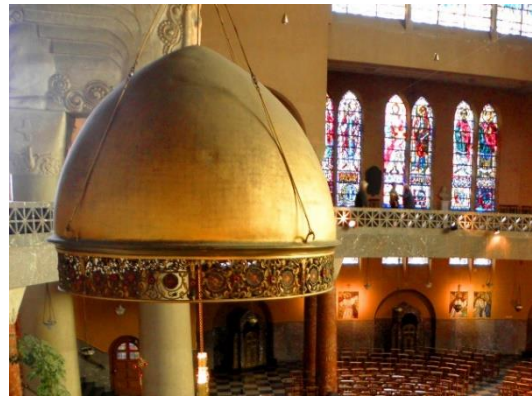
Het massief marmeren **hoofdaltaar**, dat overhuifd wordt door een groots baldakijn (ciborie), is naar het ontwerp van architect Huygh uitgewerkt door het kunstatelier A. Bressers, Gent.

De **altaartafel** steunt op acht korte marmeren zuilen met koperen kapitelen. Die zijn versierd met allegorische pauwen die uit een beker drinken waarop het Christusmonogram voorkomt. In feite zijn hier twee vroegchristelijke symbolen verenigd: de pauw die de eeuwigheid verzinnebeeldt en de vredelievende duif die zich vooral in de eucharistieviering komt laven aan Christus, de bron van het leven. Hier lijkt de pauw zijn symbolische betekenis te ontlene aan zijn deelname aan de eucharistieviering waar hij zich komt laven aan de kelk met het bloed van Christus, aan Christus' aanwezigheid in de Eucharistie.

Op het **bronzen kruis** boven het altaar is de gekruisigde Christus reeds present als de verzezen Heer die – typisch voor die jaren 1920-1930 - als Koning wordt gehuldigd met kroon op het hoofd. De voorliefde voor deze voorstelling paste dan ook wonderwel bij de byzantijnse traditie om de vernedering tot op het kruis 'in te kleden' door hem een plechtstatig lang gewaad te geven en zijn bespottelijke doornen kroon te vervangen door een keizerlijke. In de kruisuiteinden staan de symbolen van de vier evangelisten: zij die Jezus' heerlijkheid hebben (h)erkend.

Boven het altaar is een imposante **koperen ciborie** aangebracht, met een opengewerkte rand, versierd met ranken en bloemen in koper en email ten teken van spirituele verbondenheid en bloei die men hier aan het altaar mag verhoppen. Let wel: de ciborie staat niet op statische zuilen, maar hangt a.h.w. zwevend in de ruimte van de centraalbouw, waarvan hij ook de ronde vorm aanneemt, herhaalt en benadrukt.

Een sierlijke, koperen balustrade sluit het koor af. In de ambo's voor de evangelie- en epistellezingen prijkt een pelikaan.

Al dit koperkunstwerk op het hoogkoor vormt een prachtig voorbeeld van art-decovormgeving in een religieuze context, ontworpen door de bouwmeester en vervaardigd in het atelier van Rie Haan te Antwerpen.

Het **sacramentsaltaar** in de apsis rust eveneens op korte marmere zuilen met koperen kapitelen en wordt bekroond met een sacramentstoren. Ook op het deurtje van het tabernakel komt het symbool van de pelikaan terug (R. Haan). Doordat het altaar meer centraal in de ruimte dicht bij het volk is opgesteld, heeft men de apsisruimte die hoort bij een vroegchristelijk en byzantijns kerkgebouw hier kunnen aanwenden als 'heiligdom', d.i. als rustplaats ('troon') voor het Heilig Sacrament.

De **koorapsis** wordt gedomineerd door zes decoratieve **glas-in-loodvensters** (Jos Smolderen, 1949) in intense rood-, purper- en blauwschakeringen. Boven de abstracte tekeningen worden eucharistische symbolen voorgesteld: korenaren, druiven, de pelikaan van de zelfopoffering, vis en brood (voor de vermenigvuldiging der broden), een lam: het offerlam bij uitstek: het Lam Gods, en twee duiven die uit een kelk drinken (foto).

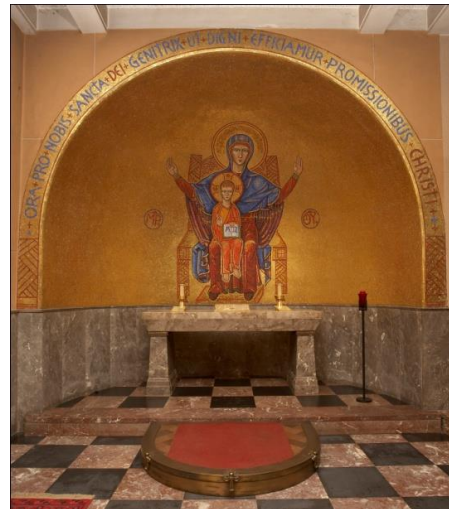
De kapellen

Gregorius de Wit ontwerpt in 1936 de zijkapellen, links en rechts van de apsis. In 1941 verzorgt de Parijse firma Jean Gaudin er de **mozaïeken**.

DE O.-L.-VROUWKAPEL

Naast de O.-L.-Vrouwkapel aan de noordzijde, staat ook het kleine **genadebeeld** van 'O.-L.-Vrouw van Bijstand', waarvan het verhaal in deze parochie teruggaat tot in de 17de eeuw. Het is een typisch devotiebeeld dat op 'wonderbaarlijke' wijze alle stormen van de tijd heeft doorstaan. Hierrond bestond tot in de 20ste eeuw een broederschap. Het opschrift op de boog van de nis zet aan om Maria te aanroepen, in de hoop de beloften van Christus waardig te worden.

In 1956 plaatst Oscar Calders naast deze zijkapel, twee kleine **herdenkingsglasramen**. Het wapenschild van paus Pius XII wordt voor het Mariajaar van 1954 aangewend, het wapenschild van kardinaal Van Roey voor het jubeljaar 1956.

DE KAPEL VAN SINT-THERESIA VAN LISIEUX

De kapel aan de zuidkant is toegewijd aan de Heilige Theresia van het Kind Jezus (haar officiële kloosternaam), vereerd als patrones van de Missies. Het beeld van de heilige Karmelietes in de bruine pij van haar orde, staat 'op de Schelde' en strooit rozen uit over de stad Antwerpen en de Sint-Laurentiuskerk. Rozen zijn haar traditionele attribuut, omdat ze op haar sterfbed beloofde rozen vanuit de hemel over de aarde te zullen strooien als teken van haar voorspraak.

Net zoals bij de tegenoverliggende kapel plaatst Oscar Calders in 1956 hier twee kleine **herdenkingsglasramen**, ditmaal voor twee parochianen die het tot bisschop hebben geschopt. Het ene wapenschild is dat van Mgr. Paul Schoenmaeckers (1914-1986), hulpbisschop van Mechelen-Brussel, het andere van Mgr. Jan Van Cauwelaert, bisschop van Inongo in Belgisch Kongo (1914-2016).

DE VERRIJZENISKAPEL

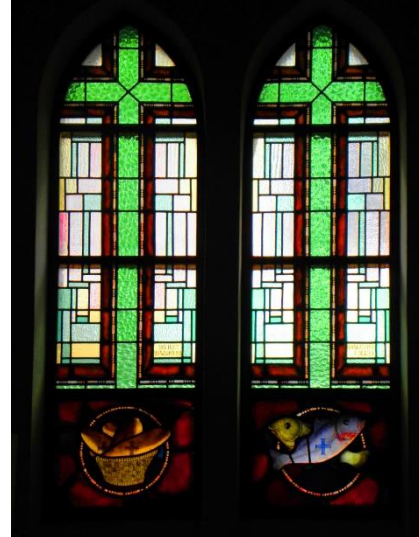
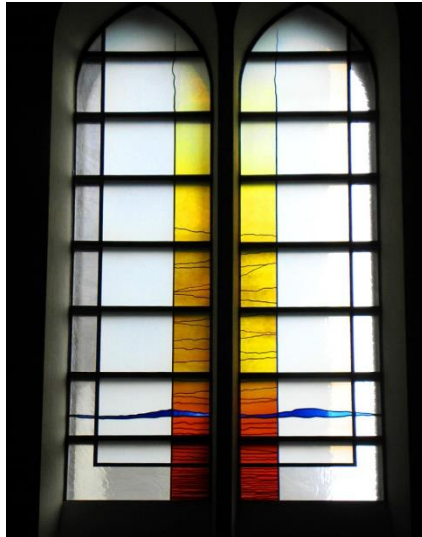
De Verrijzeniskapel achteraan in de kerk is in een boogvormige nis geplaatst, in de stijl van de arcosolia in de catacomben waarin de sarcofaag of urn werd. De mozaïekbekleding draagt daarentegen de boodschap van de verrijzenis uit met de taferelen *De opwekking van Lazarus* (Joh. 11:23) en *De verrijzenis van de Heer Jezus* (Joh. 11:25). De kapel is in 1956-'57 volledig uitgevoerd door de Nederlandse kunstenaar Joan Collette (1889-1958).

De doopkapel

Bij de inrichting van de doopkapel tot weekkapel plaatst **Jan Huet** in 1975 aan de **westzijde** ervan twee **glasramen**, beide met een kruismotief en met onderaan de afbeelding van brood en vissen, verwijzend naar de broodvermenigvuldiging. (foto rechts)

De viering van het 350-jarig bestaan van de parochie is dan weer de aanleiding voor het toevoegen van twee nieuwe **glasramen** aan de **zuidzijde**, een realisatie van **Joost Caen** in 2009. De gekoppelde ramen bespelen het thema van de *'Verbondenheid'* alsook van het *'Heilig Vuur'* en het *'Levend Water'* uit de paaswake. Het rood onderaan staat voor de Liefde onder de mensen, het goud naar boven toe voor de Liefde voor God. Het rood wordt doorsneden door de blauwe lijn van het *'Levend Water'*, bron van leven hier op aarde en verwijzend naar dé onuitputtelijke bron, Christus. (foto links)

Ook de glazen **toegangsdeur** is van de hand van Joost Caen uit 2009. Hier vormen blauw en geel de hoofdkleuren.

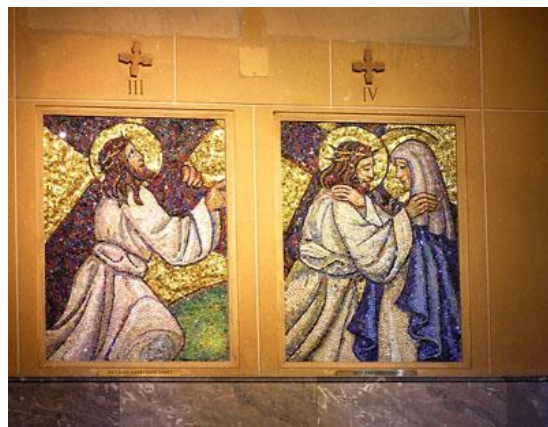
De biechtstoelen

De zes fraaie marmeren biechtstoelen zijn volledig in harmonie met de stijl van de kerk uitgevoerd. De monumentale deuren zijn prachtig werk in gedreven, gebronsd koper van de Luikse edelsmid Jean Wilmotte (1934). Aan de zijden van de biechtelingen staan koperen afbeeldingen van de kraaiende haan die weliswaar alluderen op de verloochening door Petrus en het berouw, maar eerder mogen gelezen worden als kraaiende oproep om je hier met God te verzoenen of sterker nog, als zinnebeeld van de nieuwe dag die aanbreekt dankzij het sacrament van de biecht. Op de deur van de biechtvader geeft het grote Grieks vierkanten kruis te kennen dat voor ons, zondaars, het kruis van Christus de enige bron van hoop is.

De Kruisweg

De Antwerpse kunstenaar en glazenier Eugène Yoors (1879-1975) ontwerpt de **14 kruiswegstaties**, die Joan Collette in 1956 in mozaïek uitvoert. De achtergrond is steeds abstract byzantijns goudgeel waardoor de Christusfiguur of de belangrijkste personages sterk naar voor komen.

De overige glasramen

Meer dan in vele andere kerken bepalen de opvallende brandglasramen de ruimtelijke en religieuze sfeer van het gebouw, niet in het minst door de heldere kleuren en de expressieve tekening van de figuren.

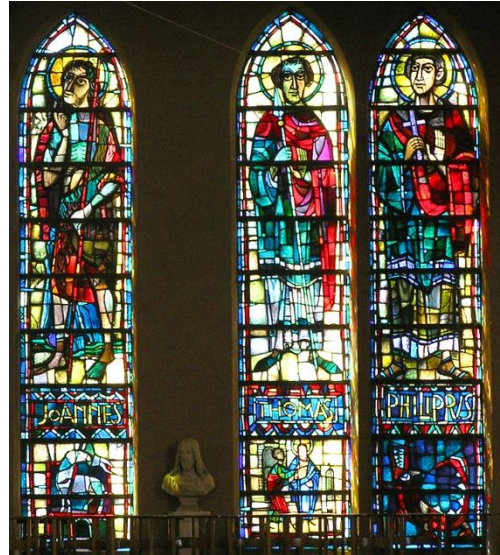
In 1956 plaatst Oscar Calders naast de **zijkapellen** vier kleine **herdenkingsglasramen**. (zie Mariakapel en St.-Theresiakapel).

Twee grootse **boogglasramen** beheersen de noord- en zuidzijden.

Aan de noordkant, bij het 'onbloedige offer', *Het Laatste Avondmaal* (Joan Collette en Frans Slijpen, 1956) hebben de apostelen plaats genomen rond de tafel. Bovenaan in het raam zijn naar oude traditie ook oudtestamentische prefiguraties van de eucharistie weergegeven: links biedt een engel Elias brood aan (1 Kon. 19:4-8), rechts schenkt Melchisedech wijn aan Abraham (Gen. 17:18).

Aan de zuidzijde geeft het 'bloedige offer', de **Calvarie** weer (Frans Slijpen, 1965). Centraal staat het kruis waarop Christus gekroond wordt door twee engelen. De achtergrond is ingenomen door de stad Jeruzalem, op de voorgrond door Maria en Johannes.

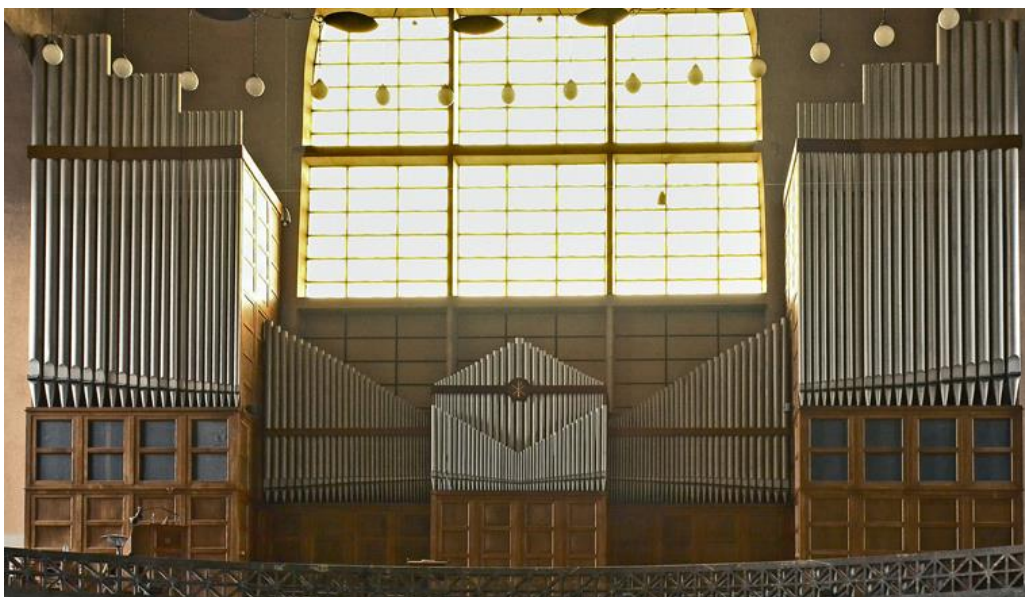
Op de **tribune** plaatsen Joan Collette, Frans Slijpen en Jacques Verheyen, tussen 1957 en 1964, twee reeksen van tien (2 x 10) 'heiligenramen' tegenover elkaar. Ze zijn ontworpen als een reeks heiligen uit de canon van de H. Mis. Andere ramen waarvoor Collette voorontwerpen maakte bleven onafgewerkt. Al deze rechtstaande heiligen zijn Byzantijns geïnspireerd. Ze dragen een nimbus en hun attributen martelwerktuigen. Bij de opstelling van de volgorde primeerde duidelijk de esthetiek en niet de belangrijkheid van de heilige, met een uitzondering voor Maria en Jozef die centraal staan, respectievelijk langs de noord- en zuidkant.

Het orgel

Het grote kerkorgel met zijn bijna 4000 pijpen is gebouwd door het bekende huis Bern. Pels en Zoon (Alkmaar/Lier) in 1934. Het heeft een elektrisch-pneumatisch systeem van drie handklavieren, een voetklavier, 62 handregisters, 124 registerdrukken en 46 stemmen.

Sinds de inspelings in 1935 door Flor Peeters luistert het de vieringen op en wordt het geregeld bespeeld tijdens concerten. In 2006 is het orgel grotendeels gerestaureerd.

BIBLIOGRAFIE

Sint-Laurentiusparochie Antwerpen (1659-1984), Verzameling studies over de buurt, de parochie, de kerk, Antwerpen, 1984

Floris Prims, *De litteekens van Antwerpen*, in *Bijdragen tot de geschiedenis*, XXX, 1939

Floris Prims, *Geschiedenis van Berchem tot bij de aanvang der XXste eeuw*, Berchem, 1949

Karl Scheerlinck, *75 jaar Sint-Laurentiuskerk*, Antwerpen, 2009

COLOFON

Tekst: Thérèse Verschueren en Jan Vanes

Eindredactie 2017: Rudi Mannaerts

Foto's: KIK-IRPA, Jan Vanes, Marc Dehaese